

Magyari Sára: A nyelvi világgép a magyar és a román nyelvben. Partium Kiadó, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2015. – Oradea: Partium; Cluj Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 2015. 164 oldal

Milyen a román élet és milyen a magyar élet? Közös abban, hogy idő és tér (*egy pillantás az élet; életút*), továbbá a magyarban felbukkan benne a nő princípiuma (*életet ad*), a románban viszont a harc (*az ember élete folyamatos harc*). Hogyan áll a munkához a román és a magyar ember? Sok a közös vonás: pozitív-negatív értékek kapcsolódnak hozzá (*dolgos ember; aki nem dolgozik, ne is egyék*). A munka a magyarban több doménhez kapcsolódhat, árnyaltabb: *tiszta munka* (szubsztancia), tér/hely (*munkahely*), személy (*elmenne a dolog – én úgy ismerem: a munka – temetésére*). És hogyan viszonyul a román és magyar ember az időhöz? Közös az idő értéként való felfogása (*az idő pénz*), a madárhoz való hasonlítás (*röpiül az idő, az idő szárnya*), a gyógyítás képe (*az idő mindent meggyógyít*), a szubsztancia (*húzza az időt*). De különbözik a magyar időszörny (*idő vasfoga*) a román személydoménban található gyilkos időtől (*az idő olyan tanár, aki sajnos megöli a tanítványát*), illetve a kis állat képében megjelenő idő (*az idő megszökik a résen, ha nem szorítod eléggé a kezeden*).

Ilyen és ehhez hasonló finom mikroelemzésekből fakadó tanulságokkal szolgál Magyari Sára kutatása és könyve: *A nyelvi világgép a magyar és a román nyelvben*. Hogy milyenek vagyunk mi és milyen a másik (rendszerint a velünk szomszédos vagy kapcsolatban lévő) nép, régóta izgatja az embereket. Ezek a vélemények a nyelvben is rögzülnek (konceptualizálódnak), szavak és kifejezések jelentésében. Különösen megmutatkoznak ezek az állandósult szókapcsolatok (frazémák) képi jelentésében. A nyelvben kódolt tapasztalat, tudás nyelvészeti közhely, de hogy ezek valamiféle értékkepzetek, világgépek, és így befolyásolják a világgépeket, csak a nyelvi relativizmus sokat vitatott, de egészében el nem utasított nézete, az úgynevezett Sapir–Whorf-hipotézis fogalmazta meg. A nyelvi relativizmus enyhébb változatát általában elfogadják: a nyelv szabta kategóriák befolyásolnak bennünket, motiválják cselekedeteinket, de arról talán nincs szó, hogy mindent determinálnának, és teljes mértékben a „nyelv foglyai” lennénk. Nem ez a hely, hogy ezt a kérdést eldöntsük. Mindenesetre, aki több nyelvet ismer, pontosan érzi ezt a jelenséget. Legelőször például azt vesszük észre, hogy nem lehet mindent szó szerint fordítani, az egyik nyelv másként fedi le a valóságot, a szavak nem feleltethetők meg pontosan egymásnak.

Az izgalmas kérdést korunk egyik vezető irányzata, a kognitív nyelvészet tovább boncolgatja. Abból indulnak ki, hogy a szavak jelentésében egyfajta „világ” (világlátás) van kódolva, ez összefügg megismerési-gondolkodási kategóriákkal, és ezek nyomán a nyelvtanéhoz hasonló szabályokat lehet megállapítani. A magyar nyelvtudományban Karácsony Sándor már rámutatott ezekre a jelenségekre, majd Szilágyi N. Sándor és kolozsvári iskolája jelölte ki az utat (pl. Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot?* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996). Tőle kapta az indíttatást Magyari Sára, témavezetője pedig Péntek János volt (aki a mostani kötet lektorálását is elvállalta Balázs Lajos mellett). Az indíttatást követően Magyari Sára továbbment: és nem egyszerűen nyelvi világgépet akart rekonstruálni, hanem a nyelvi világgépek összehasonlítására vállalkozott. A magyar kognitív nyelvészetben párhuzamosan, néhol összekapcsolódóan több megközelítés, irányzat is létezik. Bańcerowski Janusz a magyarországi kognitív nyelvészet egyik bevezetőjének tekinthető, számos példamutató tanulmányában foglalkozik a nyelvi, tudományos és kulturális világgéppel. Kővecses Zoltán a kognitív metaforaelméletből indul ki. Bárdosi Vilmos és Bańcerowski Janusz a magyar frazeológiából kibontható világgépet elemzi, és végez több nyelvre kiterjedő összehasonlító elemzést. Magyari Sára kutatása ebbe a vonalba illeszkedik.

A magyar–román nyelvi világgép elemzését Magyari Sára alapvető, mélyen meggyökerezett fogalmakon végzi el: ezek között tizenegy főnév és két ige található. A tizenegy főnév az emberi

élet legalapvetőbb határkövei, némelyek (Freud által alaposan elemzett) ősi ellentétek: *barát-ellenesség, nő-férfi, élet-halál, férj-feleség*, valamint: *munka, pénz, idő*, valamint a két alapige: *áll, csinál*. (A munka, pénz és idő kapcsolata is bonyolult, egy tréfás mondás szerint: *Aki dolgozik, annak nincs ideje pénzt keresni*, de föltehetőleg nem ez a szólás motiválta Magyarai Sára fogalomválasztását.)

Amikor a nyelvben kódoltan, rejtetten létező világot fejtegetjük, valójában személyiségünk és kultúránk mélyére kukkantunk be. A pszichológia, a szemiotika, a kultúraelmélet stb. régóta vallja, hogy a felszíni, látható világ mögött van egy láthatatlan, ám jelentésekkel bíró világ, amelyek jeleken, szövegeken (különösen mítoszokon), de egyes szavak jelentésén keresztül is üzeneteket hordoznak. A jelekből, szövegelemékből rekonstruálható ez a másik, jelentéshordozó világ. Ezt ki-ki másként teszi: a pszichológusok a mitológiai kutatókkal közösen gyakran beszélnek ösképekről, archetípusokról vagy kollektív tudatalattiról. Ennek kapcsán idézi Magyarai Sára Gilbert Durand-t, aki három fő archetípust különböztet meg: vertikális tömb (jogar, kard), horizontális jelleg (kehely), ritmikus/ciklikus tömb (kirügyezett bot/fa vagy kör/kerék). Továbbgondolkodásra ösztönöz az ennek alapján alkotott következtetése: „Úgy gondolom, hogy a diskurzusokban rögzült nyelvi képek szemantikailag ehhez a három archetípushoz köthetők, s talán nemcsak szemantikailag, hanem grammatikailag is – például az irányhármasság révén” (129). A magyar nyelv agglutináló jellegéből fakadó térbeli irányhármasság (bennlevőség, mellettség, felületiség) azonban a világban való tájékozódás kiindulópontja, sőt az időre is vonatkoztatható: *férjhez megy, elveszik feleségül, kihordja gyermekét, elvállik*. „Arra a következtetésre jutottunk – írja Magyarai Sára –, hogy az egyes fogalmak révén a világ nyelvi képének megteremtésében megközelítőleg ugyanolyan eljárásokat használnak a beszélőközösségek a jelentések megalkotásában, mint ahogyan az archetípusok különböző szimbólumait alakítják rendszerré. Ennek értelmében a képi világ [pl. öskép, álmok, mítoszok stb. B. G.] többsíkon is rekonstruálható, nemcsak a művészetekben vagy a pszichológiában, hanem olyan tudományok által is, amelyek a nyelv és kultúra kapcsolatát vizsgálják” (129–30).

Ebből a kiindulópontból, párhuzamos korpuszokra alapozva vizsgálja meg Magyarai Sára a magyar és román nyelvi világkép egy részletét. A két nyelv eredetében és típusában különbözik egymástól, ám elemzéssel kimutathatók univerzális (antropológiai) megoldások, a több évszázados együttélés pedig erős areális kapcsolatot jelentett, ami szemantikai hatásokkal járt együtt (különösen az erdélyi magyarság és a vele együtt élő románság nyelvében).

Az egyes kiválasztott fogalomköröket aprólékosan és több szempontból vizsgálta meg Magyarai Sára. Minden bizonytalán példái és következtetései még árnyalhatók további nyelvjárási vagy éppen irodalmi nyelvi anyag bevonásával. A szerző összegzései azonban bizonytalán megállják a helyüket. A kiválasztott kulcsszavak segítségével rekonstruálta azokat a képzeteket, amelyeket a beszélők előhívnak (rekonstruálnak) az adott szavak használatakor. E tekintetben a két beszélőközösség között több az egyezés, mint a különbség. Olyan finomságokra is fény derült, mint hogy a főnevek esetében a profilokban több az eltérés, a igék esetében pedig abban, hogy a magyar ige a folyamatot, a román ige a cselekvés eredményét kódolja (136). Bizonyítható volt az általános kognitív nyelvészeti alaptétel, hogy minden, amit érzünk, tapasztalunk, a testünk által történik, ahhoz viszonyítva beszélünk róluk, és annak alapján kódoljuk. Ezt nevezzük másként antropomorfizációnak. Kövecses Zoltán a metaforikus jelentés „megtestesüléséről” beszél (A metafora. Gyakorlati bevezetés a metaforaelméletbe. Typotex, Budapest, 2005. 32 és továbbiak), Magyarai Sára megtestesítéséről (136).

Vegyük szemügyre közelebbről egy konkrét fogalom – jelen esetben a *munka* – világképének leírását. A szerző azt vizsgálja, hogy a magyar nyelvi korpusz alapján (ez mindig a kiindulópont) hogyan viszonyulnak a beszélők a munkához, miként minősítik az egyes cselekvéseket munkának vagy nem munkának. Az elemzés a szó történetével (közismert szláv jövevényszó), majd szótári jelentésével, származékaival (*munkanap, kényszermunka*) indul. Ezután a kapcsolódó *dolog* lexéma bemutatása következik (*dolgozgat, dolgoztalan*). Mindkét esetben a legfontosabb frazémák is előkerülnek: *jó munkát!*, *sok munkája van, fekete munka, a dolga után néz, biztos a dolgában, végzi a dolgát*. Nem feledkezünk meg a szerző a kapcsolódó szövegtípusokról: munkadal, népmese, szélis és közmondás. A magyar nyelvi korpusz alapján a munkáról való vélekedés legfontosabb összetevői: érték, anyagi érték: ennilátszerű fizetség, pénzszerű fizetség, egyéb haszon kategóriájába tartozó fizetség. Hiányolom a munka eredményeként megjelenő jó érzést, boldogságot, például: *munka után édes pihenés*. Idődomén: *jó munkának idő kell* (én úgy ismerem: *jó munkához idő kell*), szubsztancia: *tiszta munka*. A tér kognitív tartományában: lakóter, a munka maga mint konkrét hely. (Ide bevehető lehet az a modern

mai megnevezés: *dolgozóba megy* ~ *dolgozni megy*, ám ez föltehetőleg Erdélyben nem ismert.) Ezután hasonlóképpen következik a román nyelvi anyag jellemzése. Az összegzés pedig a következő: „A *munka* és *munca* lexemapár mindkét nyelvben összetett jelentéshálójával rendelkezik. Viszonylag sok kognitív bázissal ellátott domént hívnak elő. Konceptuális metaforáik nagyon gyakran egységes képet mutatnak. Sok a közös vonás a két nyelvi korpusz adatai alapján a vizsgált fogalmak percipiálásában, például az érték doménben a pozitív–negatív emberi tulajdonságokra vonatkoztatható képek révén [...] Az eltérések kisszámúak ugyan, de lényegesnek tűnhetnek: a szubsztanciaként (*tiszta munka*), térként/helyként (*munkahely*) és személyként (*Elmenne a dolog temetésére*) konceptualizált munka a magyar nyelvben árnyaltabb képet mutat a román nyelvi korpuszhoz képest [...] Ennek oka lehet, hogy jelen dolgozatban az összevetés a magyar nyelvi anyagból indul ki, és ehhez viszonyul a román nyelvi korpusz, semmiképpen nem minőségi eltéréseket jelöl” (101), adja meg a magyarázatot, és egyben megjelöli az értelmezés határait a szerző.

Magyari Sára kutatásainak, nyelvi anyagának további finomságait nem mutatom be. Annál inkább az általam gondolt (rejtett és kinyilvánított) cél értékelését, a munka hasznosságát, a belőle levonható további következtetéseket. Különösen azért tartom értékes munkának, mert:

- rávilágít arra, hogy a mindennapi, sokszor elcsépelet nyelvhasználatunk mélyén további jelentések, mondhatni titkok vannak, és ezek hatással vannak ránk akkor is, ha nem tudunk róluk;
- tehát jó, ha alaposabban megismerjük nyelvünket; erre alkalmas a nyelvtan, mindenféle nyelvi búvárlat, nyelvi ismeretterjesztés és a lassú olvasás;
- még jobb, ha tudatosan tanulunk idegen nyelvet, valójában mindegy, hogy melyiket, mert bármely más nyelv tudatos ismerete önmagunk és a világ jobb megismerését szolgálta;
- a nyelvi világgép boncolgatása, rekonstrukciója arra is jó, hogy rájövünk, a nyelvhasználat tett bennünket emberré, ugyanis ez gyorsította fel a kulturális evolúciót, és ha a nyelvet elhanyagoljuk, ha elfordulunk tőle, akkor elveszünk (erre is utal Wittgenstein, akit a kognitív nyelvészek egyik előfutárának tarthatunk: Nyelvem határai, világom határai);
- végül mindenféle alkalmazott nyelvészeti hasznosság mellett az efféle kutatások segíthetik egymás jobb megismerését, elfogadását, aminek egyre inkább „szűkében” van az emberiség.

Balázs Géza
egyetemi tanár
ELTE BTK